

сьогодення - Дж.Аррігі та С.Гантінгтоном – має важливе теоретико-методологічне значення для вивчення сучасних соціальних конфліктів.

Список використаних джерел

1. Аррігі Дж. Довгий шлях у двадцяте століття : Гроші, влада і витоки нашого часу / Джованні Аррігі ; [пер. з англ. О.Смирнова і Н.Едельмана]. М.: Видавничий дім «Територія майбутнього», 2006. - 472 с. - (Серія « Університетська бібліотека Олександра Погорельського) .
2. Арриги 2005а, Арриги Дж. Утрата гегемонии / Джованни Арриги // Прогнозис. – 2005. - № 2
http://www.prognosis.ru/prog/summer_2005.pdf, http://www.prognosis.ru/prog/autumn_2005.pdf
3. Валлерстайн. И. Конец знакомого мира. Социология ХХ1 века. –Под ред. В.Л. Иноземцев, М.: Логос. -2003. – 368с.
4. Сич А. Конфлікт цивілізацій: нова небезпека чи відродження старого протистояння? // Філософська і соціологічна думка. –К. -1996. -№1-2. –С.3-8.
5. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. М.:»Издательство АСТ». 2003. -603с.
6. Дарендорф Р. У пошуках нового устрою. - К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – 109с.

Отримано 25.11.2013 р.

УДК 316.2

Нахабич Н.С.[°]

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології,аспірант

ДОВІРА ЯК ЯВИЩЕ ТА ПРОЦЕС СУСПІЛЬНОГО ЖИТТЯ

У статті розглядається довіра як соціальне явище. Велика увага приділяється структурним зв'язкам всередині об'єкта дослідження. Визначаються основні онтологічні характеристики довіри в контексті сучасних соціологічних теорій і концепцій.

Ключові слова: довіра, культура довіри, недовіра, соціологічні теорії, функції довіри, функціоналізм, нефункціоналізм, інтеракційний підхід, постструктуралізм

В статье рассматривается доверие как социальное явление. Большое внимание уделяется структурным связям внутри объекта исследования. Определяются основные онтологические характеристики доверия в контексте современных социологических теорий и концепций.

Ключевые слова: доверие, культура доверия, недоверие, социологические теории, функции доверия, функционализм, нефункционализм, интеракционный подход, постструктуралізм

The article deals with trust as social phenomena. Much attention is given to structural connections inside the object of study. It is defines the basic ontological characteristics of trust in the context of contemporary sociological theories and concepts.

Keywords: trust, culture of trust, distrust , sociological theory, belief function, functionalism, neofunctionalism, Interactional approach, poststructuralism

Актуальність теми. Сучасні соціологічні теорії та концепції розглядають довіру як специфічний феномен, що поєднує суспільство зсередини. Категорія «довіра» має великий гносеологічний, епістеміологічний та евристичний потенціал. Довіра співвідноситься з великою кількістю важливих соціологічних концептів: соціальне напруження, соціальне виключення, суб'єктивне благополуччя, нерівність, організаційна єдність, культура та традиції, тощо. Вона може виступати як окреме явище чи процес, а може слугувати інструментарієм для дослідження таких важливих суспільних утворень як соціальний та культурний капітал, громадянське суспільства, політична культура, постматеріалістичні цінності, цивілізаційна компетентність, тощо.

До проблеми виникнення та функціонування довіри у соціумі в різні часи зверталися такі мислителі минулого, як Г. Гроцій, Дж. Локк, І. Кант і Е. Дюркгейм. Довіра розглядалася ними в контексті аналізу «договірної» основи суспільних відносин. Пізніше, даний концепт розробляється П. Блау, Дж. Хомансом в рамках теорії соціального обміну. Т. Парсонс відводив можливості індивідів "покладатися" один на одного значну роль в регулюванні соціальних систем всередині соціуму. Теорію ігор застосував до вивчення довіри і Г. Гарфінкель. Активно дослідження із використанням даного поняття почали проводитись у 80-х роках ХХ сторіччя і були пов'язані з такими відомими постатями як Е. Гідденс, Н. Луман, А. Селігмен, Ф. Фукуяма, П. Штомпка. Кожен з цих дослідників намагався пояснити ту специфічну соціальну роль, яку завжди відігравала довіра у суспільстві. Особливу роль в дослідженні довіри можна також побачити в працях прихильників теорії соціального капіталу Р. Патнем, Дж. Коулман.

Проблематикою дослідження довіри зацікавились і вітчизняні вчені. Заболотная Г., Алексеєва А., Дворянов В., Лукін В., Сичева А., Ромашкін Г. та багато інших присвячують свої дослідження різноманітним аспектам даного явища, починаючи з теорії та закінчуючи структурними зв'язками з іншими категоріями.

Великий масив інформації по довірі представлений в працях вітчизняних психологів Скрипкіної Т., Купрейченко А., Куніциної В. та багатьох інших. Розбудовується теорія довіри і в контексті праць економістів, маркетингологів, менеджменту організацій.

Всі ці дослідження означають неймовірно високу значущість феномену довіри в контексті сучасності, актуальність даної тематики в теоретичних та прикладних дослідженнях. В рамках соціологічного підходу, основні теоретичні та практичні спроби робляться в контексті теорії соціального капіталу та, дещо менше, теорії ігор, уникаючи інші аспекти.

Метою даної роботи є уточнення концептуальної моделі феномену довіри в системі сучасного соціологічного теоретизування.

Довіра розглядається не лише в рамках соціології та пов'язана з рядом подібних понять: віра, впевненість, покладання, тощо. Широко розбудовується дане поняття в контексті економіки, маркетингу, менеджменту, політичних наук, психології, біології та філософії.

Специфіка довіри як економічної категорії полягає в тому, що впевненість в сумлінності (лояльності, щирості і т.п.) може перебувати і не на дуже високому рівні. Однак очікувані економічні результати взаємодії можуть мати вирішальне

значення для початку (продовження) співробітництва. Довіра – «це кількісна динамічна характеристика взаємовідносин різних економічних суб'єктів, які засновані на вигідності економічних результатів взаємодії і на впевненості в добросовісності (лояльності, щирості та інше) один одного[12].

Психологічний підхід розглядає довіру більшою мірою в рамках соціально-психологічного напрямку. Основними питаннями при цьому стають: механізми утворення довіри та не довіри в індивіда, довіра до себе – як чинник індивідуалізації, механізми маніпуляції довірою та багато інших. Довіра, при цьому, розглядається як «установка особистості, що представляє безумовну віру, а іноді і замінює її. Довіра виявляється в специфічному ставленні суб'єкта до певних об'єктів, пов'язаних з ситуативною, актуальною значимістю і апріорної надійністю (безпекою) об'єкта для суб'єкта»[9].

Взагалі психологічний аналіз довіри дуже часто ґрунтується на позиціях, східних з соціологічними. Так, дуже часто в роботах психологів можна побачити посилання на Штомпку, Фукуяму, Коулмена. При цьому все ж об'єктом дослідження залишається поведінка індивіда, поєднання біологічного та соціального в ній.

Для соціології об'єкт дослідження ширший і стосується суспільства та суспільного у ньому. Довіра постає як чинник суспільного буття, його інтегративна характеристика. Соціологія може говорити про культуру довіри притаманну цілому соціуму, встановлювати взаємозв'язки між довірою та різноманітними показниками розвитку, створювати класифікаційні схеми та, таким чином, намагатися як пояснити, так і вплинути на стан соціуму.

Класичний підхід до вивчення довіри дещо потребує уточнення в контексті тих сучасних теоретичних засад, які існують в соціології. Суспільство сучасності істотно відрізняється від того, що було ще 50 років тому, і це має своє відображення як у формування зв'язків між членами спільноти, так і в тих теоріях які його описують. Перш за все, необхідно звернути увагу яким чином можна виокремити загальні виміри довіри.

Досліджуючи довіру в рамках соціологічної науки дуже важко виокремити внутрішню структуру довіри.

Штомпка намагається розкрити структуру довіри через довірчі очікування та їх реалізацію. Очікування мають в основі оцінку надійності об'єкта та проявляються у трьох вимірах: репутація, виконання та презентація [3]

Проте, структурні виміри можуть мати не лише внутрішній характер. Для нас дуже важливо також уявляти які види та типи довіри існують у суспільстві. Класичним прикладом слугує поділ довіри на міжособистісну та соціальну довіру. Міжособистісна довіра ґрунтується на комунікації між індивідами і характеризується двостороннім зв'язком. Соціальна довіра – це довіра до соціальних систем, те що Гідденс називає довірою до абстрактних систем та символічною довірою[5]. Співвідношення між цими видами довіри можливі у чотирьох варіантах, що відбивається на характеристиці соціуму:

1) особистісна та інституційна довіра вище середнього: суспільство володіє значним соціальним капіталом, а влада, у свою чергу, сприяє його збереженню та відтворенню;

2) високий рівень особистісної довіри при низькому рівні довіри інституційної: суспільство існує автономно від влади, відбувається «амортизація» соціального капіталу і виникає тенденція переходу до четвертої ситуації;

3) високий рівень інституційної довіри при низькому рівні довіри особистісної: соціум не може функціонувати самостійно, він практично повністю залежить від владних ініціатив;

4) низька особистісна та інституційна довіра: соціальні взаємодії в суспільстві паралізовані, влада не здатна контролювати ситуацію, а координовані дії людей сильно ускладнені через взаємну недовіру[17].

Проте, довіра може мати більше відтінків, аніж лише до конкретних людей чи загальних інституцій. Можна уявити собі ці відносини як полюси, між якими знаходяться відмінні між собою за направленістю та реалізацією типи довіри. Найбільш повною з вже існуючих класифікацій такого типу, на мою думку, є та, що запропонована Штомпокою, яка рухається від найбільш індивідуалізованої довіри до найбільш абстрактної[3].

Ще одним шляхом для розуміння внутрішньої єдності категорії довіри є виокремлення поняття довіри в контексті подібних понять. Починаючи з Лумана існує традиція до розділення понять довіра та впевненість. Японський соціолог Т. Ямагіші інтерпретує положення Н. Лумана і говорить про те, що впевненість виникає з апріорно приписуваною контрагенту здатності відповідати рольовим очікуванням (впевненість у діях лікарів, пілотів та інших професіоналів), тоді як довіра пов'язано з уявленнями про мотиви та установки потенційного партнера. Також, далі він пропонує ще більш детальне поділ впевненості та довіри. Він вважає, що слід розрізняти "довіра", "впевненість" і "впевненість у безпеці"[5].

Функції довіри. Довіра проявляється дуже великою кількістю функцій. Серед основних функцій довіри перш за все необхідно визначити конститутивну. Саме вона є запорукою того, що суспільство організовано саме таким чином, що воно взагалі є можливим.

Дворянов О.О., у своїй статті «Соціальні функції довіри» виокремлює три блоки – особистісні функції, що спрямовані перш за все на суб'єкта довіри, групові функції, що спрямовані на міжособистісну комунікацію в рамках окремих соціальних груп та соціальні функції, що стосуються суспільства в цілому.

Особистісні функції довіри: екзистенціальна, когнітивна, гармонізація, соціалізація, мотиваційна, оцінювальна, соціальної безпеки, соціальної релаксації, референтності, аутентичності, комунікативна, селективна, асертивності.

Організаційні функції довіри: інтеграція, соціальної адаптації, координації, емоційної ідентифікації, соціально-психологічної стійкості, групової мотивації, ресурсної, соціальної ефективності

Соціальні функції довіри: конститутивна, регулятивна, конструктивна, толерантності, трансляції, легітимізації, компаративна, системно-технологічна[8].

Кожна з функцій довіри, при певних обставинах, може обернутися дисфункцією, що в свою чергу призведе до підвищення рівня соціальної недовіри. Проте, було б недоцільно вважати, що недовіра відіграє виключно негативну роль у суспільстві. Багато вчених саме на даний феномен роблять «ставку» в розумінні суспільних подій і явищ, а також при розробці прогнозів. Фактично, недовіра може виконувати функції довіри в суспільствах, де загалом характерний низький рівень культури довіри.

Культура довіри та недовіри. Коли ми говоримо про існування в суспільстві того чи іншого рівня довіри (або недовіри), це може слугувати підставою для введення поняття культура довіри. Культура довіри – це притаманна суспільству можливість довіряти один одному, системі, абстрактним категоріям. Прихильники теорії соціального капіталу (такі як Фукуяма, Коулман, Патнем та інші) вважають це поняття один з визначних факторів розвитку як суспільства в цілому, так і його економічної складової. Культура довіри викликає спрощення механізмів координації, процедур, налагоджені та позитивні зв'язки. Культура довіри – це продукт певного періоду історії країни, пов'язаний з накопиченням довіри в різноманітних соціальних практиках.

Культура довіри пов'язана з традиціями соціальних установок, норм, цінностей, на основі яких складаються відносини довіри чи недовіри. Фактично – це процес накопичення, тривалий у часі, який щільно пов'язаний з соціально-історичним контекстом

Ф. Фукуяма, розглядаючи національні культури довіри, розділяє сучасні держави на три групи залежно від того, яку роль відіграє довіра в цих суспільствах:

1. Група з найвищим рівнем соціальної кооперації і довіри, яку складають США, Японія і Німеччина. Ф. Фукуяма пов'язує високий розвиток економіки в цих країнах з тією роллю, яку відіграє довіра в їх економічному житті.

2. Друга група з більш низьким рівнем довіри, яку складають Китай, Італія і Франція, де довіра підтримується сімейними структурами (або подібними з ними).

3. Третя група, що характеризується найбільш низьким рівнем довіри, об'єднує постсоціалістичні країни [21].

Незважаючи на високу частку умовності й узагальненості, ця модель є в даний час однією з найбільш популярних. В свою чергу, Штомпка наголошує на тому, що довіра виступає структурним елементом багатьох важливих соціальних явищ та процесів, які були б не можливі без неї. Якщо звернутись до думки Штомпки з приводу того, що спричиняє у суспільстві культуру довіри, то він вважає що повинні бути як структурні можливості, що заохочують довіру, так і агентні ресурси – готовність і бажання агентів скористатися цими можливостями.

В залежності від того, який тип індивідів найбільш розповсюдженний в окремому суспільстві, таку характеристику настрою воно і несе у собі. Для появи "культури довіри" необхідний типовий рівень персонального і колективного капіталу, ресурсів. Найбільш релевантними в цьому відношенні ресурсами є багатство, хороша стабільна робота, різноманіття соціальних ролей, влада, освіта, "зв'язки", міцна сім'я, релігійні вірування, тощо[3].

Концептуальні виміри дослідження довіри. Концептуальна модель (conceptual model) – це множина понять і зв'язків між ними, які є смисловою структурою розглянутої предметної області.

Відповідно до того, яким чином розуміється довіра, з яких теоретичних передумов виходить науковець, формулюються визначення. С. Касталдо у своїх роботах дає досить докладний аналіз визначень довіри, що використовуються в даному полі. У результаті комп'ютерного контент-аналізу найбільш часто цитованих визначень довіри (72 варіанти) він зробив п'ять основних висновків. По-перше, довіра безпосереднім чином пов'язана з очікуваннями,

переконаваннями, волевиявленням або установкою. По-друге, довіра проявляється по відношенню до різних об'єктів; такими можуть виступати інші індивіди, групи, організації, соціальні інститути. По-третє, довіра досить часто (в 42 з 72 визначень) характеризується через дію або поведінку, тим самим підкреслюється діяльнісний аспект довіри, а саме, дія суб'єкта як спосіб прояву довіри. По-четверте, визначення довіри включають результати і наслідки надання довіри; передбачається, що дії контрагента можуть бути передбачити і позитивно оцінені суб'єктом довіри. По-п'яте, тлумачення довіри включає ризикованість ситуації прийняття рішення.

Проаналізувавши літературу, можна встановити, що в наукових кругах довіра найчастіше розуміється як: а) Біологічна детермінанта; б) Установка; с) Покладання; d) Характеристика відносин; е) Як залог в подальшій діяльності; f) Як ставка по відношенню до дій інших; g) Як характеристика індивіда, групи, спільноти; h) Функціональна особливість; і) Як культурна риса; j) Системна складова; k) Як типологізуючий фактор.

Теоретичні засади вивчення довіри. Відповідно до того, представниками якого напрямку соціологічної думки був той чи інший науковець, розуміння сутності довіри може значно відрізнятись. Дослідники по різному класифікують ті чи інші теорії. Власне, в даній роботі ці теорії буде доцільно поєднати у три структурні виміри:

1. функціоналізм/неофункціоналізм
2. постструктуралізм
3. інтеракціонізм.

Такий розподіл дозволить виділити основні спільні та відмінні риси в дослідженні довіри, різні кути зору на проблематику, а з іншого боку, це дасть підстави для наукових узагальнень.

Функціоналізм та неофункціоналізм як пізнавальна стратегія соціологічного аналізу феномену довіри. Пояснення соціального світу виходячи з традицій функціоналізму передбачає розуміння суспільства як історично визначеної соціальної системи, інтерсуб'єктивну даність самих суб'єктів життєдіяльності. Функціоналізм представляє світ як систему, структуровану за певними правилами та нормами, в якій чітко діють механізми диференціації та контролю. Неофункціоналізм розвиває, реконструює традицію функціоналізму, відновлюючи та уточнюючи саме ядро теорії. Наразі, він включає в себе також і деякі висхідні положення марксизму, фемінізму, конфліктологічного підходу. Проте, проблемою довіри займаються переважно все ж в рамках теорії систем.

Основними представниками даного напрямку можна безсумнівно вважати Т.Парсонса та Н.Лумана. Що ж характерне присутнє цим концепціям, що може поєднати їх в один підхід? Перш за все, це та роль, яку на думку цих вчених відіграє довіра. Представники неофункціоналізму розглядають довіру як категорію макрорівневого аналізу. Найбільшого розвитку в рамках даного підходу отримала довіра в теоріях систем. Для даного підходу характерно розглядати довіру як інструмент подолання соціальної невизначеності, що описується в термінах подвійної контингентності. Довіра один до одного, як гіпертрофований вимір взаємоочікування, покладена виконувати функцію визначення стратегії дії, маркування соціальної дійсності.

З іншого боку, в рамках даної концепції, індивідам нав'язується необхідність

довіряти. Довіряти один одному, системі, система повинна довіряти індивідам, всі повинні довіряти правилам – інакше унеможлиблюється будь-яка діяльність, все переводиться в режим очікування. Довіра постає не просто необхідністю, вона вносить конформізм в діяльність індивідів та лояльність до владних структур. Солідарність, запорукою якої є довіра, стає не тільки основою стабільності, а й стримуючим фактором розвитку.

Саме тому, функціоналізм та неофункціоналізм мають як своїх послідовників, так і противників. Теорії постструктуралізму виходять також з положення світу як системи, але мають дещо інші координати та виміри. Розглянемо детальніше, яким чином даний підхід розуміє світ, та яке місце у ньому займає довіра.

Довіра в контексті постструктуралізма. В контексті даного напрямку ми розглянемо два теоретичні підходи: теорії соціального капіталу та постмодерн. Сучасне розуміння теоретичних засад цих теорій дає змогу віднести їх до означеного напрямку на основі акцентування на ресурсних особливостях ролі довіри, та тих стратегічних наборів дії, які вона передбачає. Серед основних представників даного напрямку – Е.Гідденс, Р. Патнем, Коулман та Ф. Фукуяма.

Постструктуралізм в аналізі концепту довіри ґрунтується на його ресурсній значимості, специфічним виміром якої може бути соціальний капітал. В рамках даного підходу, довіра конститує систему, яка характеризується тим чи іншим рівнем культури довіри змінюється на онтологічному рівні.

Важливим моментом аналізу довіри в рамках даного підходу виступає акцент на структурах, які існують в соціумі, їх значенні. Не випадково, Гідденс розділяє довіру на два типи (міжособистісну та довіру до соціальних інститутів), Фукуяма акцентує увагу на важливій ролі ієрархії, а Патнем окреслює впливи соціальних об'єднань на специфіку функціонування окремих індивідів. Все це дає причину говорити про довіру – як ресурсний базис соціального капіталу, запоруку існування структурних компонентів соціуму та взаємозалежності розвитку суспільства від рівня та радіусу довіри.

Інтеракційний підхід в дослідженні феномену довіри. Інтеракційний підхід розглядає довіру як детермінанту, що сприяє формуванню і розкриттю таких показників «якісного» спілкування, як відповідальність, справедливість, толерантність, взаєморозуміння, рівноправність, повагу і визнання суверенності особистості. Згода формується в процесі спільної комунікативної діяльності. Довіра стає фоновою умовою узгоджених дій індивідів.

Важливе значення в контексті даного підходу має складова інтерпретативної парадигми, в рамках якої дослідники акцентують увагу на дослідженні і тлумаченні людської поведінки на мікрорівні. Прихильники даного підходу зосереджуються на тому, що соціальне життя існує по мірі того, як соціальні агенти його проживають та надають йому значення. Вони, фактично, є конструкторами, творцями, спрямовано складні системи значень через свої взаємодії в процесі комунікації і згод. Особливого значення набуває суб'єктивний сенс, яким характеризується дійсність; він є вирішальним у творенні та поясненні соціального життя. Прибічники інтерпретативного підходу стверджують, що зовнішня поведінка не є прямим відображенням істинного соціального значення. Соціолог повинен «розуміти», для того щоб відкрити латентні смисли та передумови поведінки індивідів [13].

В рамках даного підходу можна виділити концепції трьох авторів – Селігмена, Гарфінкеля з його теорією ігор та Штомпку, з його синтетичною теорією, яка більшою мірою все ж відноситься до інтеракційного напрямку.

Інтеракційний підхід базується на тезі про виключну роль комунікації. Саме комунікація породжує той світ, конститує його особливості. В основі комунікації лежить довіра – як інтеграційна характеристика, яка спричиняє прецеденти кооперації між індивідами. Викриваючи механізми, що лежать в основі формування та регулювання комунікації, ми можемо дослідити передумови виникнення та розгортання довіри або недовіри.

Даний підхід більшою мірою пояснює специфіку міжособистісної довіри, та не покладає своєю метою дослідити великі макрокультурні особливості.

Підводячи підсумок, можна визначити що спільним для всіх теорій та підходів до довіри є та особлива роль, яка відводиться довірі. Довіра виступає інтеграційним компонентом, без якого соціум взагалі не може існувати.

Відмінним між цими підходами є той специфічний кут зору, через який вони розглядають даний феномен. Для першого підходу, довіра стає функціональним прибором, за допомогою якого знімається невизначеність, формується нормативно-правова складова соціуму. Для другого підходу, довіра стає основою структурних компонентів соціуму, мірою його ефективності та ресурсним базисом соціального капіталу. Для третього підходу характерний розгляд довіри як першооснови комунікації, через яку індивіди визначають власну діяльність.

Всі ці три підходи формують основу сучасного розуміння довіри. Неофункціоналізм та постструктуралізм – це перш за все теорії макрорівня, в той час як інтеракціонізм досліджує рівень міжособистісних взаємодій. За допомогою цих концепцій можна побачити, що пізнавальний потенціал довіри досить високий і сам концепт потребує подальшого вивчення та уточнення.

Цікавим є те, що хоча ми не можемо виділити конфліктологічний напрям серед тих теоретичних засад, на яких ґрунтуються теорія довіри, проте саме відсутність довіри і є запорукою будь-якого конфлікту. Проте, ніхто з представників даного підходу не ставить так питання, а тому дослідження в довіри в контексті даної теорії відсутні.

Висновки. В рамках даної роботи було простежено, яким чином можна виділити онтологічні характеристики довіри в контексті сучасних соціологічних теорій та концепцій. Фактично, довіра може розглядатись на чотирьох рівнях: як явище, процес, категорія та феномен.

Відповідно до того, яким чином розглядається роль довіри у соціальному житті та який рівень аналізу виокремлює дослідник, теоретичні напрями дослідження довіри можна поділити на неофункціоналізм, постструктуралізм та інтеракціонізм.

Після всебічного аналізу феномену довіри та відштовхуючись від теоретичних засад, можна дати власне синтетичне визначення довіри як систематизуючого фактору існування соціуму, в основі якого лежить очікування взаємного добробуту від діяльності інших, і яка є результатом людської взаємодії.

Список використаних джерел

1. Putnam, Robert Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community. New York: Simon and Schuster. (2000). С. 138

2. Social and Political Trust, Kenneth Newton, [Електронний ресурс] – режим доступа <http://essedunet.nsd.uib.no/cms/topics/2/>
3. Sztompka P. Trust: a sociological theory. Cambridge, 1999.
4. А. Е. Сериков, Проблема двойной контингенции взаимодействия и смысловая связь событий-[Электронный ресурс] Mixtura verborum`2003: возникновение, исчезновение, игра: Сб. ст. / Под общ.ред. С.А. Лишаева. – Самара: Самар. гуманитар. акад., 2003. – 183 с. стр.102-119, режим доступа - <http://www.phil63.ru/problema-dvoynoi-kontingentsii-vzaimodeistviya-i-smyslovaya-svyaz-sobytiy>
5. А. Алексеева «Уверенность, обобщенное доверие и межличностное доверие: критерии различия», журнал «Социальная реальность» (2008. № 7), издаваемого Фондом «Общественное мнение». [Электронный ресурс] – режим доступа <http://www.polit.ru/research/2008/12/17/trust.html>
6. Гарольд Гарфинкель, Концепция и экспериментальные исследования «доверия» как условия стабильных согласованных действий/ Г. Гарфинкель /пер. с англ. А.Корбута, Социологическое обозрение Том 8. № 1. 2009, ст.10-51
7. Гидденс Э. Последствия модернити // Новая постиндустриальная волна на Западе. Антология. — М., 1999. — С. 101—122.
8. Дворянов А.А., Социальные функции доверия, социальные проблемы регионального развития, [Электронный ресурс] – режим доступа <http://elibrary.ru/contents.asp?issueid=490640>
9. Доверие. Психологический словарь -[Электронный ресурс] режим доступа - <http://glossword.info/index.php/term/,6ea3ac6f59585492707154a55ea9a65c596155b062a2a45656936aa95e9fac71959c7158a75d61ab955a569f589ba45a.xhtml>
10. Коулман Дж. Капитал социальный и человеческий // Общественные науки и современность. 2001. № 3.
11. Н.Луман, Социальные системы. Очерк общей теории/ Н.Луман/ Перевод с немецкого И. Д. Газиева, под редакцией Н. А. Головина, Санкт-Петербург - "Наука", 2007г - 643 ст.
12. Новая философская энциклопедия: В 4 тт. М.: Мысль. Под редакцией В. С. Стёпина. 2001.
13. О.І.Харченко. Порівняльна характеристика методологічних підходів у соціологічних дослідженнях // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки: зб.наук.пр./ Київ. Нац. Ун-т ім. Тараса Шевченка: редкол.:В.І.Судаков (відп.ред.)[та ін.]. – К.:Логос, 2011. – Вип.13. – 2011. – 251 с. – С.103-110.
14. Парсонс Т. Система современных обществ /Перевод, с англ. - М.: Аспект Пресс, 1998.
15. Просвирнина О., Доверие как социологический концепт [Электронный ресурс], режим доступа - http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vonu_sip/2011_10/pdf/str_614-621.pdf
16. Ритцер Дж. Современные социологические теории//Ритцер Дж./ 5-е изд. — СПб.: Питер, 2002. — 688 с: ил.
17. Ромашкин Г. Доверие в российском обществе: экономико-социологический анализ//Ромашкин Г./ Автореф. дис. канд.соціолог.наук 22.00.03. /Тюменський гос.ун-т. - Тюмень, 2011г 26ст.
18. Селигмен А. Проблема доверия / Перевод с англ. - М: Идея-Пресс, 2002.
19. Философия: Энциклопедический словарь. — М.: Гардарики. Под редакцией А.А. Ивина. 2004.
20. Фреик Н.В. Концепция доверия в исследованиях П.Штомпки// Социс- 2006.-№11.
21. Фукуяма Ф. Доверие. Социальные добродетели и созидание благосостояния //Новая индустриальная волна на Западе. Антология /Под ред. В. Л. Иноземцева. - М: Academia, 1999.
22. Штомпка П. Социология. Анализ современного общества, [Электронный ресурс], режим доступа - <http://www.twirpx.com/file/209325/>

Отримано 30.11.2013 р.